

Експеримент Буљкес:

„грчка република” у Југославији
1945–1949

Апстракт: Рад је посвећен настанку и деловању „грчке комуне” у селу Буљкес код Новог Сада, чији су ситановници (око 3000–4000 ситановника) били политички емигранти, припадници ЕЛАС-а. Ова „аутономна грчка република” у Југославији постојала је од маја 1945. до септембра 1949. године. Представљала је и особени радикални, колективистички експеримент.

Споразум у атинском летовалишту Варкизи потписан фебруара 1945. требало је да створи услове за политичко решење кризе у Грчкој и значи крај крвавих оружаних сукоба левице и антимонархиста на једној и десничара и осталих политичких групација верних краљевској влади и подржаних од британског интервенционистичког корпуса. Укључивао је и разоручање формација ЕЛАС-а (Ethnikos Laikos Apeleftherikos Stratos) и њихову „амнестију”.¹ Договорено у Варкизи најрадикалнији припадници ЕЛАС-а сматрали су и тумачили као „капитулацију”. За неколико хиљада припадника овог покрета ново стање од средине јануара (и прекида ватре), односно, средине фебруара 1945. (када је споразум потписан), било је неприхватљиво и радије су се одлучили за емиграцију. Већина је изабрала одлазак у Југославију где су се придружили већ постојећим избегличким групама; било је и оних који су отишли у Бугарску и Албанију. Већину су чинили припадници ЕЛАС-а, из пограничних подручја, већином Грци али и бројни („Славо”)-Македонци.

За емигранте и избеглице оснивани су прихватни и стални логори пре свега на територији НР Македоније. Један привремени логор се налазио у Куманову, из којег је 25. маја 1945. 1454 лица пребачено у Војводину.² Центар у Куманову је основан по наређењу Скопске војне области и био је под командом војног подручја за Куманово. Сличан центар постојао је у Тетову и неким другим местима у НР Македонији (Битољ, Велес, Прилеп, Св. Николе). Бригу

1 R. Clogg, *A Concise History of Greece*, Oxford - New York - Melbourne 1993, 137.

2 Савезно министарство иностраних послова = СМИП, Политичка архива = ПА, Грчка, ф-21, д-1, пов. 2745, К. Петрушев министар унутрашњих послова НР Македоније МУП-у ДФЈ, бр. 4008, 20.VI 1945.

о првом смештају, исхрани, одећи и обући и здравственој заштити избеглица преузеле су на себе војне и локалне цивилне власти и месне „масовне организације“ (Антифашистички фронт жена, Народна омладина, Народни фронт и сличне). Ове групе биле су, уз нове придошлице, језгро из кога је настала, недалеко до Новог Сада, у бившем немачком селу Буљкес, једна по много чему особена „грчка комуна“.

Буљкес ће тако у међусуседском хладноратовском пропагандном сукобљавању за краљевску владу у Атини у себи сажети све оно што је стварно угрожавало њен положај, претварајући се у квинтесенцу „комунистичког зла“. Једно војвођанско село и његови привремени становници, захваљујући пропагандном рату вођеном између Атине и Београда, њиховим оптужбама и противоптужбама пред међународним организацијама, је постало познато и на себе је привукло пажњу светске штампе, разних међународних комисија, обавештајаца и дипломатије. Посебно значење добило је у време избијања југословенско-совјетског сукоба. Око судбине његових становника, због прихватања информбировске „линије“ руководства и већине чланова заједнице, вођена је и општра расправа 1948. и 1949. између руководиоца КПЈ и Комунистичке партије Грчке (= КПГ), која је довела крајем лета 1949. до расељавања те колоније и њеног гашења.

До пребацивања грчких избеглица у Војводину и стварања избегличке заједнице у Буљкесу дошло је, по једној тврдњи, после молби упућених руководства КПГ југословенском партијском врху.³ Надзор над овим послом имала је југословенска Управа државне безбедности (= УДБ) у којој је „грчке послове“ водио генерал Јово Капичић.⁴

После кратког задржавања у Новом Сивцу 2.702 емиграната почетком јуна пребачено је у Буљкес, и смештено у 625 празних кућа.⁵ Нови становници села били су пре свега старешине и борци ЕЛАС-а и активисти његових политичких организација са члановима породица.⁶ Број становника је био променљив: за део избеглица село је било центар одакле су у групама одлазили у друга места у Војводини (у Сенту – 125, Црвенку – 50, Нови Сад – 214). Југословенске власти су назад у Грчку вратиле 96 „сумњивих“ лица.⁷ У једној званичној југословенској публикацији о избегличком питању с почетка 1949. наведен је број од „око 6.000 Грка“ који су напли у Буљкесу „... свој нови дом, кров над главом, посао и хлеб“.⁸ Расположива документа не потврђују да је у селу број становника икада

3 Ристо Кирјазовски, *Македонци и односи на КПЈ и КПГ (1945–1949). Официјални документи со коментари*, Скопје 1995, 10.

4 В. изјаву Јова Капичића у магазину „Круг“, 7, „*Udba je spasla Jugoslaviju*“, с. 65, 1999.

5 Dragan Kljakić, *Izgubljena pobjeda generala Markosa. Građanski rat u Grčkoj 1946–1949. i KPJ*, Beograd, 1987, 189.

6 Р. Кирјазовски, н.д., 10.

7 Архив Југославије = АЈ, А – СКЈ, КМОВ, Грчка – IX, 33/V, 246 – 267, 1946–1973, к-14, Елаборат о избеглицама из Егејске Македоније; Овај документ је широко користио Момчило Митровић у свом раду „Егејски Македонци у Југославији 1945–1960“, *Tokovi istorije*, 3–4/1997, 185–200.

8 *Југославија за избеглице – La Yougoslavie pour les réfugiés de Grèce*, Београд 1949, издање Црвеног крста Југославије, 12.

био овако висок.⁹ Углавном, кретао се између 3–3,5 хиљада. Највећи број становника – који је могуће документовати – Буљкес је достигао у јуну 1946 – 4.023,¹⁰ али се претпоставља да је на крају постојања буљкеске „комуне“ у лето 1949. у њој било око 4.500 становника.¹¹

У поменутој публикацији Југословенског црвеног крста је наведено, како је „основни закон ове заједнице (...): сви људи способни за рад обавезно раде“.¹² Ову своју обавезу становници Буљкеса испуњавали су од лета 1946. године на 3.500 јутара бачке оранице која им је додељена на коришћење од стране југословенске државе, са надом да би избегличка заједница могла барем једним делом сама да се прехранује.

Већина радно способних лица (око 2000) била је запослена у пољопривреди. Пољопривредна економија Буљкеса је добила и свој сточни фонд (говеда, свиње, овце), као и нешто пољопривредне механизације; основане су фарме живине и одгајалиште кунџа. То је знатно поправило стање које је владало првих месеци живота у селу а које је у једном извештају Митру Бакићу, секретару југословенског Председништва владе, описала Веселинка Малинска, посланик Скупштине НР Македоније.¹³ Она је стекла утисак да је живот у селу добро организован и да у њему влада „добро и оптимистичко оптимистичко расположење“ (организовани су разни курсеви, забавни и културни живот) али је недостајало огрева за зиму и животиња за вучу запрега, па су често људи били сами принуђени да вуку кола. Малинска је скренула пажњу да је једна група од око 150 избеглица реметила рад заједнице јер није желела да ради, јер су њени чланови – како је тврдила – били наклоњени грчкој влади и подржавали „енглеску политику према њој.“ Повољно је извештавала и о односима Грка и Македонаца. Они који су тражили да буду пребачени у НР Македонију, где им се налазила родбина, оптуживани су од својих другова за „дезертерство“.

Стварањем Буљкеске „комуне“ створени су услови и за извођење једног идеолошког и друштвеног експеримента у малом, који је могао да пружи и потврду исправности идеолошко-политичке аргументацију о предностима колективистичког модела. Затвореност буљкеске заједнице и њена издвојеност из југословенског окружења, без обзира на његове тадашње веома сличне процесе (колективизација, задруге, и сл.), допушта да се о њој говори као о посебном, радикалном (анти)утопијском „грчком комунистичком експерименту“ изведеном – имајући у виду његов ограничени обим – „in vitro“.

Ова политичка „самоуправа“ избегличке заједнице и препуштање вођења свих послова у селу грчком руководству, немешање југословенских власти (барем не директно и видљиво), учинили су да се о Буљкесу говорило и писало као о „седмој републици“ у Југославији.

9 Овај број наводи и Р. Кирјазовски, н.д. 10.

10 Елаборат...

11 „Борба“, 5.IX 1949, „Шпекулантски подвизи и терор Захаријадисових људи над грчким избеглицама у Буљкесу“. У овом чланку се број од 6.000 објашњава намерним давањем података југословенским властима о већем броју становника села да би се добиле веће количине хране и друге робе, са којима је руководство Буљкеса касније трговало. Број од 6.000 наводи и D. Kljakić, *Izgubljena pobjeda generala Markosa*, 189.

12 *Југославија за избеглице*, 12.

13 М. Митровић, н.д., 190.

Буљкеском „дрвеном комуном“ је „чврстом руком“ управљао одбор, на чијем челу је до средине 1947. године био активист КПГ Михалис Пактасидис.¹⁴ „Председник заједнице избеглица“ (Одбора) 1947. био је Михаил Терзис,¹⁵ а у последњем периоду постојања заједнице 1948–49. Алексис – Лефтерос – Мацукас (Барба Лексис). Председника, остале руководиоце места и партијски комитет је постављао ЦК КП Грчке. Партијска организација је имала статус атинског комитета КПГ. Власт у Буљкесу је располагала и ефикасним „извршним органом“ – сопственом службом безбедности, оруђем сталне контроле, репресије и самовоље. Одбор је руководио свим привредним делатностима преко управе сељачке радне задруге и две дирекције (Дирекције за пољопривреду и Главне дирекције за радионице). У Новом Саду Одбор је имао и свог „главног трговинског повереника“.¹⁶

Међутим, иза идиличне слике из извештаја о првим месецима у Буљкесу, и пропагандних текстова о „новом животу“, крило се незадовољство због начина на који је од почетка управљано избегличком заједницом, и стално присутних, само привремено потискиваних, унутрашњих подела. У једној општој критици стања у Буљкесу с почетка новембра 1945, (са којом је био упознат југословенски политички врх) чији је аутор био Г. Караниколас, један од његових првих становника, подсећано је да је пред одлазак у Војводину руководство обећавало „... да ће (нам) се поправити услови живота“, „... добиће станове и биће отворене школе“.¹⁷ Али, по доласку „одмах је започела кавга“. На силу су нови становници терани на рад на њиве, а онај „који није отишао није му давана храна“; уведени су у употребу слогани који су оправдавали овакву праксу: „ко не одлази на рад помаже фашизам“, „ко не ради није народни борац“. Долазило је до физичких сукоба и напада „фракционаша“ на неке од истакнутих ЕЛАС-ових официра. У својој огрочној критици стања у Буљкесу, Караниколас је оптужио руководство села да је његовим становницима „одмах забрани(л)о да говоре са Србима и Српкињама као и са нашим другарицама“. Због незадовољства почела су бекства, па је тако и он побегао, али су га без дозволе за кретање „ухватили Срби“ (југословенске власти), враћен је назад, где је био затворен од стране „И.Т.О.“ (Службе безбедности). У затвору је био сведок суровог премлаћивања других затвореника. Описивао је стање „као из дана у дан све лошије. Другови су постали нервозни и падали су на земљу од терора и мука. Сви мисле на своје куће и говоре да су за те људождере жртвовали своје животе“. Руководство у Одбору је за сараднике изабрало своје људе „и када су (били) избори терају на силу да изабере(ш) особе (које њима одговарају); ако проговориш казаће ти да си фракционаш и одмах ће те одвести у затвор“. Скретао је с горчином пажњу и на различите услове живота и раслојавање; они који су радили у управи села „... хранили су се одвојено и боље, пошто су умно радили и измучили су се, а другови који раде на њивама не

14 Р. Кирјазовски, н.д., 52.

15 АЈ, А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX 33/V-248-267, 1946-1973, К-14, Рад Поткомисије Анкетне Комисије у Буљкесу, 2.IV 1947.

16 Д. Кљакић, н.д., 189.

17 АЈ А-ЦК, СКЈ, КМОВ, Грчка, 1946-1973, IX, 33/V-248-267, к-14, 11493, Изложение за положението на Буликес-Војводина, Г. Караниколас, Скопје 2.XI 1945.

муче се и треба да једу само пасуљ и шетају голи и боси, без цигарета и приморани да скупљају по улицама одбачене пикавце из њихових канцеларија, као да су заробљеници фашиста, или као да се нису борили за један нови живот и слободу. Такве фашистичке мере које забрањује комунизам употребљавају ови другови“.¹⁸

У извештају тројице македонских ЕЛАС-оваца о стању у Буљкесу 1945. године грчка управа логора је оптуживана за националну нетрпељивост и лош поступак према становницима. Они су такође писали о забрани додира са лицима која нису из Буљкеса (становницима суседних села). Још на путу за Војводину биле су уведене строге мере контроле транспорта и забрана његовог напуштања. Они који су желели да се врате у НР Македонију називани су издајницима, и њихов поступак је оцењиван као шовинистички. По доласку у Буљкес насељеници су упозорени да ће се неодобрени покушаји удавања из атара места кажњавати затвором као бекство и дезертирање. Стефо Пасакијотиди, Тољас и Јосиф Торонид – Алкис навели су да је у Буљкесу било „око 100 припадника тајне полиције која нас је пратила, (и) која је била састављена од сумњивих елемената. Постоји и затвор, где су затварани сви другови који желе да иду у своја места и да се боре у близини свог народа“.¹⁹

Током лета и јесени 1945. југословенске власти допустиле су страним новинарима посете Буљкесу. Давање одобрења за ове посете имало је првенствено сврху да разувери Запад да се у ствари ради о „војном логору“ затвореном за странце у коме се његови становници држе под принудом. У августу су село посетили совјетски, амерички, француски и чехословачки извештачи; у октобру су организоване посете за америчке, француске и француске новинаре. У јулу 1946. у Буљкесу се појавила и једна новинарка – „Кинескиња која ради за Чанг Кај Чека у Москви“. Владимир Велебит, заменик југословенског министра иностраних послова је сматрао да су новинари који су били у Буљкесу у октобру 1945. „писали непријатељски о посети логору, али без посебних измишљања“.²⁰

Југословенске власти су настојале да буљкеску „комуна“ оспособе за различите привредне активности. Осим у пољопривреди њеним становницима пружена је могућност да раде у радионицама које су требале да покрију својим производима и услугама део потреба становништва а преосталу робу понуде југословенском тржишту. Средином 1946. у селу су радиле: кројачка радионица (са 45 радника), обућарска (са 40), бријачка (са 55), коларска (са 15), машин-обраварска (са 41) и зидарска бригада (са 164 радника). Село је имало и индустријски погон за прераду кудеље. За тадашње југословенске околности радионице су биле добро опремљене машинама и алатом. Исте, 1946. године је основана и сељачка радна задруга. Заједница је имала болницу у којој је радило 54 лица (лекари и други персонал). Ван села је 1947. било запослено 290 лица.²¹

18 Исто.

19 АЈ, А-ЦК, СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/V-248-267, 1946-1973, к-14, 11495, Изложение, без датума (јули?) 1945.

20 СМПП, ПА, Грчка, 1947, ф-43, д-6, 42692, В. Валебит Ј. Берђи (Атина), 14.II 1947.

21 М. Митровић, н.д., 191, табела.

Радна бригада из Буљкеса на Омладинској пузи Шамац – Сарајево

Од велике политичке и пропагандне важности не само за грчку заједницу у Буљкесу већ и за све избеглице у Југославији али и цео антивладин покрет у Грчкој била је штампарија у којој је било запослено 20 типографа и техничара. У њој су штампани лист „Глас Буљкеса“ („Foni tou Boulkes") који је излазио трипут недељно, у тиражу до 500 примерака, орган организације КПГ „Борац" и дечији месечник „Пионири" („Teaitouroula"), школске књиге, разни приручници, пропагандна литература, понеки преведени наслов из књижевности са српског на грчки.²² Буљкес је имао основну школу и нижу гимназију са наставом на грчком, књижару, позориште, болницу, биоскоп. У селу је постојао и дом за децу без родитеља до три године старости. Из села су одлазиле и добровољне радне бригаде на изградњу железничке пруге Брчко-Бановићи и Шамац-Сарајево.²³

Међу избеглицама било је 1946. и 14 професора, 43 учитеља, 32 агронома, 6 лекара, 18 официра, 25 музичара, чак 300 куvara и келнера, 320 свињара и чувара говеда. Међутим, мора се имати у виду, без обзира на податке о њиховом ранијем занимању, да су бројни становницима села били пре свега (бивши) припадници командног и борачког састава ЕЛАС-а, чије је ратно искуство од почетка грађанског рата у Грчкој 1946. за устаничку Демократску армију Грчке (ДАГ) био од великог значаја.

У селу је 1946. било свега 161 жена и 30 деце, од које је 22 рођено у Југославији. Овај однос ће доласком нових избеглица из других логора бити такође измењен. Од разних болести, последица рањавања или полицијске тортуре у затворима у Грчкој, умрло је до средине 1946. године 13 лица.²⁴

Настојања да комуна буде привредно самодовољна, и ослободи југословенске власти великих трошкова њеног издржавања у оскудним и гладним послератним годинама, брзо су се показала као неостварљива. И поред релативно великих површина засејаних различитим пољопривредним културама, село је остало потпуно зависно од помоћи у храни која је стизала од Југословенске армије (Команде III армије), покрајинских органа Војводине, UNRR-е, Управе народних добара и других државних органа. Слично је било и са снабдевањем одећом, обућом и осталим потрештинама.

Становницима Буљкеса су почетком 1947. редовно испоручиване месечне количине од 15.000 кг сувог меса, 2.000 кг соли. Месни одбор је од Главног извршног одбора АП Војводине тражио месечно и 10.000 кг купуса, 500 кг лука, 800 кг шећера, 4.000 кг масти.²⁵ Испоручено је 5.000 кг уља, док су потраживања од 4.880 кг пасуља издвојена из резерви семена за сетву. Захтевали су и 10.000 кг пиринча који је због оскудице издвојен од требовања за болнице (по 200 кг). Такође, обезбеђено је било и 2.000 пари одела, 1.000 радничких комбинезона, 8.000 кошуља, 8.000 пари доњег рубља, 12.000 пари чарапа, 1.000 зимских капута, 1.000 мајица, 1.000 метара тканине за панталоне, 2.000 ћебади, 2.000 сламарица и 1.000 кг ђонова.

22 Исто, 189, 190; *Југославија за избеглице*, 13, 14.

23 *Југославија за избеглице*, 12, 13.

24 Исто, 8, 9. У приступачној документацији нема података о смртности за каснији период.

25 АЈ А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/V-248-267, 1947-1973, к-14, 13312, пом. министра Јакша Богдановић министру трговине и снабдевања (НР Србије), 4. II 1947.

Постојала је намера да се привредне активности у Буљкесу уклопе у планске задатке југословенске привреде па је у ту сврху одређено задужење и у испуњавању првог Петогодишњег плана. Радионице у селу снабдеване су сировинама преко Главног одбора АП Војводине (кожа, текстил, метални производи).²⁶ Од Планске комисије НР Србије за 1948. годину добијене су сировине за производњу 22.000 пари ципела, 1949. 30.000 кудељних и 3.000 кожних амова. Међутим, предано је само 4.000 пари ципелас док су остале, како су руководиоци буљкеског Одбора изјављивали, слали у Грчку. Селу је 1948. разрезан и порез на доходак у висини од 5. милиона динара који није плаћен.

Одсеченост и самоизолација грчке избегличке заједнице у коју је „из спољашњег окружења” било тешко ући и из ње изаћи, појачана је и чињеницом да је Одбор, преузевши улогу „аутономне владе”, штампао и сопствени новац. У оптицај је пуштено укупно 9,253.255 „буљкеских динара”.²⁷ Ова сума одговарала је укупном износу месечних плата свих запослених, и на тај начин је стварана резерва југословенске валуте која је кориштена у трговини ван села.

Оно што је пажљиво скривано од очију јавности, о чему је, упркос томе, највише речи у протестима и оптужбама које су стизале из Атине и западних земаља, била је делатност војне школе („војна академија”), у којој су обучавани официри за командна места у Демократској армији Грчке. Средином 1946. у овој школи било је 112 полазника.²⁸ Ова, како је називана „Школа за опште образовање”, била је у ствари систем курсева из различитих војних дисциплина (најмање 4 курса за 3 месеца) и кроз њу је само до почетка 1947. прошло око 600 полазника.²⁹ Поред ове конспиративне војне, у селу је радила и партијска школа у којој је у полугодишњим циклусима наставу похађало између 30 до 40 чланова КПГ. Њих је у селу било 1947–1948. око 2800, од којих око 1000 чланова партијског подмлатка.³⁰

Из села су после завршене обуке борци и официри упућивани у Грчку где су распоређивани у јединице ДАГ. Тако је „Иван” из Софије јавио 4. новембра 1946. о одласку из Буљкеса преко Бугарске у Источну Тракију две групе од 50 људи, као и да је Георги Димитров забранио даље пребацивање тим правцем.³¹ Из сачуваног прегледа долазака и одлазака из Буљкеса и других промена бројног стања становника од јуна 1946. до марта 1947. може се наслутити и обим пребацивања свршених курсиста војне школе у Грчку.³²

У извештају потпуковника УДБ-е Воја Биљановића своје шефу Александру Ранковић од 18. новембра 1946, изнесени су прецизни подаци о пребацивању материјала и људства из Југославије у Грчку, па тако и оних који су стизали из Буљкеса. Биљановић је навео да је УДБ-а почетком новембра

26 М. Митровић, н.д., 193, 194.

27 АЈБТ, 1-3-6/279, Новчано благајничко пословање, без датума (лето 1949). У чланку о Буљкесу у „Борби”, „Шпекулантски подвизи...” од 5.IX 1949, објављен је податак да је 1.I 1949. у оптицају било 7, 173, 735 динара, а 8. I пуштено је у оптицај још 1, 988.000 динара, а до 30. маја још 91.520 динара.

28 Елаборат; М. Митровић, н.д., 189.

29 АЈ, СКЈ, КМОВ, IX-33/V, Бројно стање Грка у Војводини.

30 Исто.

31 АЈБТ, 1-3-6/246, телеграм Ивана, 4.XI 1946.

32 М. Митровић, н.д., 189.

преузела „... потпуну контролу над пребацивањем људства на другу страну, као и све курирске везе” и да је у ту сврху организовано три канала (преко Бевђелије, Дојрана и Битоља). Такође, да „из Буљкеса сваки други дан стиже по 20 до 25 људи за пребацивање. Они се без задржавања исте вечери пребацују. Отпочели смо и са пребацивањем 240 демобилисаних бораца из КНОЈ-а (Корпус народне одбране Југославије – М.Р.), који су из Јегејске Македоније”.³³

Грчка делегација у УН је 3. децембра 1946. године упутила писмо генералном секретару Тригве Лију (Trygve Lie) оптуживши суседне државе за помагање герилске акције у Грчкој. Између осталог, наведено је да „у логору у Буљкесу у Војводини, области у Југославији, ради војно постројење које прикупљене људе подвргава обуци за герилске активности у Грчкој. Ови људи су изабрани од чланова ЕЛАС-а, њих 2.500 до 3.000 који су после споразума у Варкизи потражили уточиште у Југославији. Међу њима има много оних чије је хапшење наређено због повреда грађанског законика”. У писму се позива на писање „Политике” од 1. октобра 1946. да је у Буљкес строго стигла и група егејских Македонаца, који су припадали јединицама под командом Илије Дамакиса Гоцева. Неки од бивших становника села који су се вратили у Грчку и били заробљени или се сами предали владиним оружаним снагама, сведочили су о постојању војне обуке у Буљкесу и на неколико судских процеса или пред Специјалном комисијом Уједињених нација за Балкан (UNSCOB).

О динамичној комуникацији Буљкес-Грчка сведоче и телеграми Јаниса Јоанидиса (I. Ioanidis – „Денисов”), представника Политбироа ЦК КПГу Београда. Он је писао у Софију В’лку Червенкову („Владимиров” – политички секретар КП Бугарске) 12. децембра 1946. молећи га да преда у југословенском посланству у Софији Барбалексису документа за пребацивање у Буљкес за две Гркиње.³⁴

Од Червенкова Јоанидис је 4. септембра 1947. тражио одобрење за пролазак преко Бугарске групе од 50 људи из Буљкеса („као прошли пут”) преко Петрича у грчку источну Македонију и Тракију.³⁵ Денисов је 5. новембра 1947. у писму „Алкибијаду” скренуо пажњу да „група од 400 из Буљкеса треба да буде ускоро послана. Осим тога тамо је недавно отпуштено са санитарног курса око 35 људи који треба да буду хитно упућени код нас преко Албаније. У Буљкесу је такође и једна жена, зубни лекар (како се тврди жена Христидиса) коју треба такође послати снабдевену потребним инструментима”.³⁶

Из неких других телеграма из истог периода о мобилисању и слању људства у Грчку може се наслутити да се, можда, радило о онима обученим у Буљкесу.³⁷ У разговорима Петроса Русоса, министра Привремене владе и члана ЦК КПГ и Александра Ранковића у Београду, било је речи и о мобилизацији избеглица – Македонаца и њиховом упућивању у јединице ДАГ. Грчки представ-

33 АЈ, А ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/VI-1-48, 1942–1947, К-15 потпуковник Воја Биљановић, министру унутрашњих послова, извештај о пребацивању материјала и људства у Грчку, 18.XI 1946.

34 АЈ А ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/1-630-681, 1946–1948, К-5, Денисов Червенкову, 18.XI 1946.

35 АЈ А ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/1-682-711, 1946–1949, К-6, Денисов (И. Иоанидис) Владимирову (В. Червенков), 4.IX 1947.

36 Архив Јосипа Броза Тита = АЈБТ, 1-3-6/261, Писмо тов. Денисова, 5.11.1947.

37 АЈ А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/1-682-711, К-6, тел. бр. 1, Ламброс Ставросу, 1.X 1947.

ник је предложио да организација акције буде препуштена људима из Буљкеса, што је Ранковић одбио због лоших односа Македонаца са Грцима, и – како је тврдио – због грешака које су према њима у КПГ и ДАГ чињене.³⁸

Листови „Etniki Kirikis” и „Embros” објавили су средином септембра 1946. вест да еласовци из Буљкеса под командом југословенских и бугарских официра врше вежбе близу грчке границе и да су извршили напад на грчка села Св. Петку и Като Сурчена.³⁹ Владимир Велебит је наредио југословенском отправнику послова у Атини да због ових текстова уложи „оштре демантије” грчком Министарству иностраних послова.⁴⁰

У говору Саве Косановића, југословенског амбасадора у Вашингтону и делегата пред Саветом безбедности поводом меморандума грчке краљевске владе са оптужбама да Југославија помаже устанике у Грчкој, изнесен је податак да је прихваћено око 20.000 избеглица, од којих је 4.000 смештено у Буљкесу.⁴¹ У меморандуму поднесеном Међународној анкетној комисији УН почетком јануара 1947. наведено је да је документ поднесен „у име 20.104 политичка емигранта из Егејске Македоније”.⁴² Било је 3.000 емигрантских породица, састављених, по наводима овог меморандума, првенствено од жена, старца и деце до 15 година старости. 500 породица је „... ont reçu des terres. Plus de 1.600 ont été employés dans les usines de l'Etat, dans les atelliers, dans les fermes, etc”. Помоћ Министарства за социјално старање НР Македоније у 1945–46. години избеглицама достигала је суму од 5.000.000 динара. Сакупљање помоћи организовале су: ЦК, АФЖ, Народни фронт.⁴³

Грчко посланство је 3. јануара 1947. уложило ноту у којој су изнесени подаци да је један грчки држављанин побегао из Буљкеса и донео вест о Achilu N. Chimiclisu који је „... confiné dans e camp de Boulkes, emmené la de force par des élassites, et employe a porter de eau d'otres ressortisansas grèces, internes dans le camp et contraints a des travaux forces, emmenes de Grèce dans les memes circonstances”.⁴⁴ У одговору југословенског МИП-а 31. марта наводи се да у Буљкесу нема лица са таквим именом. Такође скреће се пажња да „... у Буљкесу нема затвореника ни конфинираних само грчких грађана избеглих због страха од терора.”⁴⁵

О стању у Буљкесу и оптужбама да је место у ствари логор за обуку у који су бивши еласовци довели присилно и изванредан број „талаца” вођени су „разговори глувих телефона” током рада Анкетне комисије Савета безбедности УН у првој половини 1947. године. Грчки делегат на заседању Комисије у Атини

38 Р. Кирјазовски, н.д., 53.

39 СМИП, ПА, Грчка, Писање грчке штампе о Југославији 1945–1946, ф-340, д-4, 11086, Шеховић⁴ МИП-у, 20.IX 1946.

40 Исто, 11088, Велебит-Шеховићу, 20.IX 1946.

41 СМИП, ПА, Грчка, 1946, ф-29, д-9, пов. 15147, Први говор делегата Југославије Саве Косановића пред Саветом безбедности, 25.XII 1946.

42 СМИП, ПА, Грчка, 105, ф-43, д-6, 42691, Скопље, поч. 1947, A la Commission d'Enquete da l'Organisation des Nations-Unies.

43 Исто.

44 СМИП, ПА, Грчка, 1947, ф-41, д-18, Legation Royale de Grèce en Yougoslavie No 2551, Belgrade, 3 jan. 1947.

45 Исто, нота но. 45528 југословенског МИП-а Посланству Краљ. Грчке у Београду, 31.III 1947.

5. фебруара 1947. тврдио је како су „еласовци, који су дошли у Југославију после Варкизе повели са собом таоце, интелектуалце, раднике и старце, који (би) се налазили у логору Буљкес”, као и да у њега није никада ступио ни један странац.⁴⁶ Марјан Баришић, члан југословенске делегације (официр УДБ-е) на заседањима Комисије у Атини, скренуо је пажњу, да је Комисија посебно била заинтересована за Буљкес, „... тако да изгледа да је посета... неизбежна” и да се за њу треба припремити. Предложио је да „... избеглице треба припремити да се масовно пријављују Комисији и да подносе меморандуме, протесте и петиције да би... бројчано тукле евентуалне реакционаре који би покушали да изађу пред Комисију.”⁴⁷

Један такав документ, *Меморандум грчких политичких избеглица у Југославији Анкетној комисији Савета безбедности Организације Уједињених нација*, био је готов 11. фебруара и њему се, поред изношења разлога њиховог бекства из Грчке (рат, прогони и тортуре и терор „монархофашистичких власти”) истичу услови живота у Југославији и стварање „избегличких заједница” (Буљкес, Скопље, Битољ, и другде). Посебно се наглашавало да су избеглице основале „... радне задруге, као на пример у Буљкесу, које раде на мирној изградњи у демократској Југославији”. Одбациване су оптужбе грчке владе да је Буљкес „ратна база партизана”, „војна академија” и да је покушано да „наше радне групе, назване радне бригаде које су радиле на изградњи железничке пруге Брчко-Бановићи пред очима читавог свијета и службених личности... прикажу као тајанствене војне формације ... да се у Буљкесу налазе грчки таоци, непријатељи наше демократске борбе” и да је ову лаж „и сам министар унутрашњих послова (Цалцадис) био присиљен да дематира у Парламенту”. У Меморандуму се даље тврди како „у Буљкесу, као и у другим мјестима у Југославији, никаква 'тајанствена завјеса' не покрива наш живот”, а да су се у то уверили бројни страни новинари. Избегличка заједница у Буљкесу је 14. фебруара 1946. упутила Комисија за избеглице ОУН меморандум о свом положају, затраживши да се учини за њихову репатријацију и материјалну помоћ, али је остала без одговора.⁴⁸

У „извештају официра УДБ из Атине” (М. Баришић) о раду Анкетне комисије од 11. фебруара 1947. скреће се пажња на исказ једног сведока (Анивас) који је сам боравио у Буљкесу, да је одатле „... једна група протерана од наших власти из Буљкеса у Грчку, јер су наводно били реакционери”.⁴⁹ Јосип Ђерђа, шеф југословенске делегације у Атини је обавестио 5. марта да су Американци Анкетној комисији предложила да у другу фазу њеног рада буде укључена посета Буљкеса током боравка у Југославији.⁵⁰

46 АЈ, А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/V-248-264, 1946–1973, бр. 3025, Баришић Марјан, Атина, 5.II 1947.

47 Исто.

48 АЈ, А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX-33/V-248-267, 1946–1973, К-14, 11317, Меморандум грчких политичких избеглица у Југославији Анкетној комисији Савета безбедности организације Уједињених нација, Београд, 11.II 1947.

49 АЈ А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX 33/V-248-267, 1946–1973, Извештај официра УДБ из Атине, 11.II 1947.

50 СМИП, ПА, Грчка, 1947, ф-43, д-9, 46712, Јосип Ђерђа (Солун) МИП-у, 5.III 1947. Ђерђа је предлагао да југословенска страна одбаци посету Комисије Београду, и да рад ограничи на места где су сконцентрисане избеглице – Буљкес, Скопље, Битољ...

Тако је у Буљкес 2. априла 1947. стигла Поткомисија (Анкетне Комисије УН) где је саслушала сведоке – 6 које је предложио југословенски делегат и 5 по избору грчког делегата. Први је изјаву дао председник заједнице избеглица Михаил Терзис, који је рекао да „... говори у име 3200 људи, жена и дјеце, избеглица из Грчке који се налазе у Буљкесу и да је шеф њихове делегације”.⁵¹ Тврдио је да су га „становници овластили да пред Анкетном Комисијом... једном заувјек демантује и оповргне лажне вјести о Буљкесу које су измислили грчки претставници... да могу сваког од њих (становника Б.-М.Р.) да питају и да ће добити исти одговор, да су они морали да оду из Грчке због терора монархо фашиста... жеља свих становника Буљкеса јесте да виде своју земљу ослобођену од монархо фашистичког терора и да могу да се слободно врате поново у своју отаџбину”. У Буљкесу се баве „пољопривредом и... својим радом зарађују за свој свакодневни живот”, а „рад се врши на задружној основи”. Говорио је о курсевима, организовању културног живота, описмењавању. Терзис је изјавио да је после „лажних избора” Грчком у марту 1946. дошло до појачаног терора и све већег склањања народа у брда па је „онда монархофашистима био потребан извјестан начин да то објасне и тада су измислили причу о Буљкесу говорећи како се у њему тобоже врши војна обука и шаљу људи у грчке планине”.

На питање бугарског и других делегата Терзис је одговорио да су из Грчке „... монархофашисти чак у Буљкес слали своје агенте провокаторе, који су затим без дозволе напуштали Буљкес, а који су затим послужили као лажни сведоци”, наводећи два имена, од којих је један био Валподарис Зафирис, „који је такође лажно сведочио”. Рекао је, даље, (на питање совјетског и бугарског делегата), да није тачно да су у село долазили совјетски, бугарски и албански официри, као што се тврди у „белој књизи” коју је грчка делегација уручила у Атине Комисији. Потврдио је да је у село долазио Никос Захаријадес, генерални секретар КПГ и да је „само говори о ситуацији у Грчкој”. Одбацио је тврдње да је село војни логор где се врши војна обука, и да „становници Буљкеса никада нису примали никакве помоћи од Ј.А. било у одећи, било у храни”; да његове становнике чине избегле породице, жене и деца и да међу његових 3.200 становника има 100 породица и 205 деце, махом без родитеља која су „била спашена из села која су монархофашистичке банде спалиле”. Совјетски делегат је, како стоји у извештају, „потпуно раскринкао провокацију грчког делегата” и да је „сад читава поткомисија могла да се увјери да Буљкес није никакав војнички логор него мирољубиво село. Да је у Буљкесу место војних школа поткомисија нашла стручне школе, и аналфабетске течајеве”. Приликом заседања „већина... становништва Буљкеса сакупила се пред зградом у којој је поткомисија засједала стојећи ту спремно да посведочи... док је поткомисија обилазила логор становништво је топло манифестовало демократској Грчкој и клицало ЕАМ-у и захтјевало одлазак Енглеза и Американаца из Грчке и једну репрезентативну грчку владу у којој би учествовао ЕАМ и амнестију за све борце ослободилачког рата”.⁵²

51 АЈ, А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/V-248-267, 1946-1973, К-14, Рад Поткомисије Анкетне комисије у Буљкесу, 2.IV 1947.

52 Исто.

У пројекту закључака америчких представника у Комисији после истраге о утемељености оптужби грчке владе против њених суседа, када је Југославија у питању централно место посвећено је Буљкесу.⁵³ Комисија је чула исказе неколико сведока да су у јесен 1945 у Буљкесу били „организовани специјални курсеви за руководиоце партизана, који су били одређени да теоријски и практично обуче вођење партизанског рата избеглице из Грчке”. Комисији је предочен примерак војног уџбеника о партизанском партизанском ратовању, за који су сведоци изјавили да је кориштен у обуци у Буљкесу. Један од сведока је изјавио да је он учествовао у његовом писању у лето 1945. године. Из тога је изведен закључак, да је „... у пролеће а најкасније у лето 1946. године у лагеру Буљкес стварно спровођена обука метода партизанског ратовања одабраних лица”. Део избеглица које су прошле обуку, упућен је у Грчку, где су „узели учешћа у акцијама партизанских банди”. Из исказа сведока јасно је да су „... неке од избеглица били укључени у састав Југословенске армије” и да су после одслужења свог војног рока могли да се врате у Грчку и прикључе партизанским јединицама. Пре повратка снабдевени су у Буљкесу и другим местима у Југославији, оружјем, другим војним материјалом, униформама и намирницама. До границе су били пребацивани транспортним средствима добијеним од југословенских власти док су водичи били и југословенски војници и да су их они „снабдевали везама а гентске мреже који су омогућавали такве прелазе”.

Приликом посете Буљкесу 2. априла 1947. Комисија „није нашла никакве трагове војне активности”, што је значило „да је војна обука сада прекинута”. У америчком документу је изнесено запажање да су избеглице у селу биле „подвргаване политичкој припреми и пропаганди, које су имале за циљ обарање грчке владе”. Сведоци нису крили да је Буљкес посетио Никос Захаријадис и одржао говор у коме их је позвао да се спремају за повратак у домовину када за то буде потребно, као и да су „сличне пропагандистичке говоре држала” и „друга службена лица”, као што је био министар просвете за Војводину и бугарска војна комисија. Доказ индоктринације становника Буљкеса биле су „политичке манифестације” за време боравка Комисије у Буљкесу, као и другим местима где су биле смештене избеглице.⁵⁴

Отправник послова Шериф Шеховић је 18. марта 1947. јавио из Атине да је обавештен из Јањине како је на саслушању Поткомисије сведок Зехас, порекао своје прво сведочење да је био наставник војне школе у Буљкесу изјавивши да га је потписао под притиском.⁵⁵

Испитујући улогу Албаније у пружању помоћи ДАГ Комисија је открила да је по узору на Буљкес у селу Рубиг на 50 миља северно од Тиране, од јесени 1945. до октобра 1946. године постојао логор за грчке избеглице где је такође вршена војна обука. Са њом се престала у октобру 1946. када су становници логора Рубиг пребачени у Буљкес.⁵⁶

Неки од становника Буљкеса дошли су на своју руку, после лутања по другим земљама, као што је био случај са двојицом бивших еласоваца из Атине

53 АЈБТ, I-3-6/270, Пројект америчких закључака, 1947.

54 Исто.

55 СМПП, ПА, Грчка, 1947, ф-43, д-46709, Шеховић-МИП-у, 18.III 1947.

56 Исто.

и Пиреја. Они су из Грчке отишли 1945. у Совјетски савез, одакле су преко Румуније стигли до Буљкеса.⁵⁷ Група од 30 грчких морнара, протераних из Аргентине због политичких убеђења, добила је азил у Југославији и била смештена у Буљкес.⁵⁸

Денисов је из Главног штаба ДАГ 5. и 9. октобра 1947. тражио из Буљкеса помоћ у обући, одећи (униформе и шињели) за потребе полазника официрске школе Штаба, наглашавајући да тамо (у Буљкесу) „... имају сопствену производњу”.⁵⁹

На два суђења 135-орици заробљених припадника ДАГ пред Изванредним војним судом у пролеће 1948. године оптуженим за артиљеријски напад на Солун 10. фебруара, по мишљењу југословенског отправника послова, постојала је намера да се „покаже јавности а специјално Балканској комисији да Југославија помаже свим средствима грчке партизане”. Сведоке је испитивала и Балканска комисија после чега је донела закључак на седници од 9. априла, да је „Југославија снабдјела оружјем и опремом” грчке партизане који су бомбардовали Солун. На суђењу су сведочили и неки бивши становници Буљкеса. Димитрије Панагос, био је бегунац из села где је боравио од лета 1945. до 19. јула 1947, када је прешао у Грчку и предао се у Крусији; Димитрије Гаудис („капетан Аграс”) био је по његовим речима за време рата официр ЕЛАС-а и после Варкизе је прешао у Југославију и извесно време провео у Буљкесу. Он је изјавио да су у селу војну наставу вршили „Малтезос” и „Герасимос” и да је видео како сваког дана одлазе на обуку читаве чете. Сам је отишао из села и стигао у Грчку, у Белес, јануара 1947; сведок „капетан” Теодорос Пилатос је у Југославију и Буљкес стигао у марту 1947. О Буљкесу је изјавио „да тамо влада диктатура” и да су одатле одлазиле војне мисије и групе партизана у Грчку.⁶⁰

Средином августа 1947. у грчкој штампи појавио се већи број чланака у којима су изношене тврдње о пребацивању великог броја „руководилаца” из Југославије у Грчку. Тако је атински „Katimerini” 12. августа писао о „најезди руководилаца”, који су у јулу прешли на грчку територију „... долазећи из Буљкеса и носећи југословенске униформе и пољске аутоматске пушке”. Наведен је податак да се ради о великој групи од 355 лица одређених за команде појединих сектора (60 Кајмакчалан, Белес 25, Ксанти 30, Комотини и Еврос 140, Пајак 100). У чланку је наведено да према истом извору треба очекивати долазак нових група „бандитских руководилаца” из Југославије. Сличне вести објавили су и други атински листови („Ellinikon Ema”, „Ethnikos Kirikis”, „Aktoropolis”, „Embros”).⁶¹

57 АЈ, ЦК СКЈ, КМОВ, СССР, IX-119, к-1, Деда-Валтеру, 8.X 1947; Валтер-Деди, 15.X 1947.

58 СМП, ПА, Грчка, 1949, ф-40, д-11, 413914, пов. бр. 814/48, Франце Пирц, посланик ФНРЈ у Буенос Ајресу – МИП-у, 19.XII 1948; „Борба”, 5.IX 1949, „Шпекулантски подвизи и терор Захаријадисових људи над грчким избеглицама у Буљкесу”.

59 АЈБТ, I-3-6/261, Писма тов. Денисова от 5 и 9 октјабра 1947 из Главног Штаба ДАГ Алкивиаду.

60 СМП, ПА, Грчка, 1948, ф-12, 412765, пов. бр. 86, Предмет: Процес против групе „заробљених партизана” који су пуцали на Солун, Генерални конзулат ФНРЈ жеран Мартин Габричевић, Солун 26.IV 1948.

61 СМП, ПА, Грчка, 1947, ф-40, д-12, 415398, Провокације према Југославији, Атина, 12.VIII 1947.

О Буљкесу је у јуну 1948. године вођена полемика због једног чланка америчког новинара Бигарта (Biggart) објављеног у „Herald Tribune” 13. јуна, који је после посете села стекао утисак да се ради о „логору за обуку 'бандита'”, већ уточишту за оне који су побегли од терора „монархофашиста”. Разговарао је и са „председником логора” Барбалексом (А. Мапукас). Рекација у грчкој провладиној штампи на писање америчког листа била је оштра. Његов став је тумачен постојањем „идеолошких, филокомунистичких” симпатија.⁶² А. Киру (А. Кути), грчки представник у УН је пребацио Бигарту и „наивност”, напомињући да је сам као грчки официр за везу у UNSCOB-у имао прилику да посети Буљкес и стекне утисак да су југословенске власти лоше прикрили прави карактер логора. Киру је навео да је грчка војска заробила „више од 100 бандита” који су признали да су било обучени у Буљкесу.⁶³

Југословенски отправник послова Шеховић јављао је 21. јула 1948. из Атине да „монархофашисти данас објављују да је између Тита и Маркоса склопљен нови споразум према коме Маркос уступа Југославији Егејску Македонију у замјену за још већу помоћ и тврде да су већ сви за оружје способни еласовци из Буљкеса добили наређење да се прикључе Маркосовој војсци”.⁶⁴

Секретаријат УН је 4. фебруара 1949. објавио и уручио свим делегацијама меморандум грчке владе на њену молбу, који је био уручен UNSCOB-у са поновљеним оптужбама о постајању центара за везу, болница, логора за снабдевање и центара за евакуацију у суседним земљама, а да само у Југославији има 3.500 добро увежбаних партизана који су резерва за пружање помоћи ДАГ – при чему се очигледно алудирало на број избеглица у Буљкесу.⁶⁵

Крај „комуна” у Буљкесу почео је отварањем сукоба КПЈ са Информбироом, за чије ставове су се после извесног оклевања, изјаснили у великој већини руководиоци КПГ и ДАГ, па тако и они у Буљкесу. Овај „експеримент” показаће се не само привредно већ и социјално и политички – неуспелим. Никос Захаријадес је у јуну 1948. отпутовао у Москву где је ЦК КПСС 15. јуна изнео своју верзију односа грчке КП са КПЈ, оптужујући југословенски партијски и државни врх (поред невољног признавања значаја југословенске помоћи), за „непринципијелност”, скривање суштине сукоба са ИБ, за критике Стаљинове политике, итд. Између осталог, Захаријадес је оптужио Александра Ранковића да је примио „одговорног активисту КПЈ” Михалиса Пактасидиса (до средине 1947. био председник Одбора у Буљкесу, а затим начелник 2. бироа за војну безбедност ГШ ДАГ). Пактасидис је оптужен да је одржавао блиске односе са „југословенским друговима”. Он је по Захаријадису, „дезертирао из Демократске армије Грчке, отишао код Ранковића и саопштио му, да нема поверења у команду Демократске армије и Привремену владу” и предао му изјаву са својим ставовима.⁶⁶ Ранковић је обећао Захаријадису да ће му предати писмену изјаву Пактасидиса, али, то није учинио.⁶⁷

62 СМП, ПА, Грчка, 1948, ф-55, д-8, 41883. „Врадини”, 14.VI 1948.

63 Исто, такође, „Елефтерија”, 15.VI 1948.

64 СМП, ПА, Грчка, 1948, ф-59, д-2, 419548, Шеховић, Атина, МИП-у, 20.VII 1948.

65 СМП, ПА, Грчка, 1949, ф-40, д-7, 47721, пов. 56, Поповић, Њујорк, МИП, 29.IV 1949.

66 АЈ, А-ЦК, СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/I-1-100, Писмо Михаила (Пактасидиса) А. Ранковићу, 8.VI 1948.

67 Р. Кирјазовски, н.д., 60.

Александар Ранковић је депешом од 7. јула 1948. обавестио Јосипа Броза о проблемима са грчким партијским руководством и стању на граници. Сматрао је, између осталог, да „Грке којих има само у Буљкесу, треба пустити да оду ако то сами желе. Нама би њихов одлазак са фактичке стране био од користи, јер се руководство у Буљкесу налази у рукама лопова и непријатеља наше земље”, који су нанели велику „материјалну и привредну” штету, о чему ће послати извештај. Нагласио је да „Македонци и македонска деца не желе да напуштају Југославију што је врло добро познато и Грчком руководством” али да постоје назнаке да ће „започети кампању против нас и на том питању. У овом случају њихови аргументи биће равни нули, јер су овакву масовну емиграцију сами проузроковали својом погрешном пољитиком” (подв. М.Р.).⁶⁸ Овај исказ тако противречи дотадашњим званичним тврдњама о узроцима доласка избеглица у Југославију.

Захаријадису је 28. августа упућено писмо из Београда у коме је у име југословенског руководства „Василис” изнео проблеме који су се јавили у односима са грчком Комунистичком партијом, њеним представницима у Југославији, посебно са вођама грчке избегличке заједнице. Упозорено је да „Барба Алексо (А. Маџукас) и неки ваши људи у Буљкесу иступају у последње време непријатељски према Југославији”.⁶⁹

Југословенско руководство није желело да се меша у „... њихов унутрашњи живот у Буљкесу”, и није имало ништа „против њиховог одредења за резолуцију Информбиора”, али, да неће дозволити „... да харангирају против наше партије и земље, да клеветају и вређају пред нашим грађанима, да демонстративно скидају и бацају слике Маршала Тита”. Затражено је од Захаријадиса да ово „прими на знање и да својим људима скрене(те) пажњу”. Упозорено је, да се „последнице оваквог њиховог односа према нашој земљи испољавају (се) ових дана и у неправилном и неопрезном пребацивању ваших људи из Буљкеса у вашу земљу”, као и да се „... заједнички посао не може правилно развијати без узајамног разумјевања и повјерења, као и потребне координације”.⁷⁰ У Захаријадисовом одговору 31. августа је обећано да ће настојати да Маџукаса (Барба Лекса) „(га) приклони(мо) у оквиру (наше) линије”. Понашање Маџукаса према југословенским властима и посебно демонстративно скидање фотографије шефа КПЈ и председника владе ФНРЈ Јосипа Броза из службених просторија, било је једна од тачака разговора 1. октобра 1948. између члана ЦК КПГ и министра иностраних послова ПВ Петроса Русоса и Александра Ранковића. Маџукас се пред југословенским официрима изјашњавао отворено за ИБ, давао изјаве против КПЈ; организовао митинг у спомен на Андреја Жданова без знања и присуства југословенских власти. Због овога су југословенске власти председника општине смениле и протерале. Петрос Русос је сматрао да поступак Барба Лекса није био тако тежак да би заслужио протеривање из Југославије и да је требало проблем разрешити у сарадњи са грчком страном. Ранковић је Русосу рекао да га не интересују њихови унутрашњи проблеми („у шта ми верујемо” – прибележио је Русос у

68 АЈБТ, I-3-6/279, бр. 380, ургент, Другу Титу, Ранковић, 7.VII 1948.

69 АЈБТ, I-3-6/273, депеша Василису (Захаријадис) од Василиса, 28.VIII 1948.

70 Исто.

свом извештају), „али неће никоме да дозволе пропаганду и клевете против њиховог руководства на њиховој територији и пред њиховим грађанима”; овакво стање је проузроковано и због „препотентности и глупости које је показао председник (Општине – М.Р.), и поред упозорења која је добио”.⁷¹

Михалис Пектасидис је постао најпознатија жртва немилосрдног обрачуна у подељеном руководству у Буљкесу. Пектасидис је, по тумачењу Петроса Русоса изнесеном на састанку са Ранковићем 8. новембра 1948, био „дезертер” из ДАГ од априла 1948, искључен из КПГ; у „Буљкесу је око себе окупио антипартијске елементе” и са „уским кругом (присталица – М.Р.) изјаснио се у корист ЦК КПЈ”.⁷² Пектасидис је „без знања наше партије” отишао Ранковићу и „изнео низ дезинформација, оптужујући ЦК КПГ и ГШ ДАГ за издају пожалевши се на смењивање са положаја начелника Војне безбедности ДАГ”, што је – по тврђењу Русоса довело до „скандала”; Ранковић је упутио Пектасидиса у ГШ ДАГ и ЦК КПГ да се његов случај размотри, али је уместо тога био искључен и смењен са положаја. Ранковић је Русосу пребацио због суровог поступања према „кадровима”. Пектасидис је нестао почетком новембра 1948. из Буљкеса. По једном тумачењу, ликвидан је на једном острву на Дунаву или је бачен у неки од бунара у Буљкесу. На тај начин из села нестали су и неки други противници информбиревске, пројугословенске групе. Због Пектасидисовог нестанка југословенске власти су у ноћи између 6. и 7. новембра ухапсиле 6 становника Буљкеса, чије ослобађање је безуспешно тражило руководство КПГ и ДАГ.⁷³

Велико занимање Ранковић је показао и за мистериозан одлазак из Буљкеса у октобру 1948. бившег члана ЦК КПГ и делегата ЕЛАС-а у Југославији Андреаса Цимаса (кога је упознао још на Вису 1944). Русос је обавестио Ранковића да се Цимас – за кога се „није знало како је прешао границу” и који је више пута без дозволе напуштао Буљкес – налазио у рукама мађарских власти. Захаријадис је тумачио његове поступке душевном болешћу (шизофренија). Цимас је „нестао” непосредно пред пут „на опоравак у Бугарску” а што се тиче његових политичких схватања – сматрао је Русос – о њима је тешко доносити суд „јер се ради о душевно тешко оболелом човеку”.⁷⁴

У одговору ЦК КПЈ на писмо делегата ЦК КПГ у Београду Русоса, 6. априла 1949. одбачене су оптужбе да су југословенске власти увеле контролу кретања становника Буљкеса. Забрана није постојала, стајало је у одговору, и поред тога „што су неки од њих злоупотребили ту слободу за непријатељску делатност према ФНРЈ”, као што је био случај са Барба Лексом, Петридисем, Јоргисем и другим руководиоцима из села, „и поред тога што су неки ваши органи вршили ликвидације на нашој територији не обавештавајући наше власти”.⁷⁵ Истина је била да су југословенске власти обавестиле још 15. марта 1949. Општину у Буљкесу да се уводи забрана кретања а да само председник, подпредседник и снабдевачи имају право да излазе ван села, пошто објасне раз-

71 Р. Кирјазовски, 68, 77, 84.

72 Р. Кирјазовски, н.д., 79.

73 Исто, 79.

74 Исто, 87.

75 АЈ, А-ЦК СКЈ, КМОВ, Грчка, IX, 33/1-100, 1942-1957, к-1, Писмо ЦК КПЈ ЦК КПГ, 6.IV 1949. Забрана је била уведена још 15. марта 1949; АЈ, А, КМОВ.

логе и добију дозволе власти. Био је забрањен и сваки контакт са суседним избегличким селима Гаково и Крушевље у која су 1948. године из Буљкеса пребачени Македонци.⁷⁶ Југословенска страна је остављала могућност да се уз њену сагласност и даље „у принципу” користи канал за пребацивање људства из Буљкеса у Грчку, иако је он док је био под контролом руководства Буљкеса био „злоупотребљаван за ствари, које штете интересима ФНРЈ (убацавање непријатељског пропагандног материјала и сл.)”, на шта је без успеха упозоравано.⁷⁷

У лето 1949. године, непосредно пред расформирање „Буљкеске комуне” југословенске власти су извршиле преглед пословања управе села. На извештају о новчано-благајничком пословању у Буљкесу Александар Ранковић је оставио белешку намењену Јосипу Брозу: „Све ове и друге незаконитости утврдила је наша специјална комисија државне контроле и већ смо предузели мере да се тамо заведе ред и поштовање наших прописа и закона”. То је и потврда да је „комуна” у Буљкесу у стварности била „изузета” од југословенских закона, како због незаинтересованости југословенских власти тако и политике руководства (Одбора) у селу који је на тај начин био у могућности да у њему спроводи своју владавину. ЦК КПЈ је депешом од 4. јула 1949. обавестио ЦК КПГ да су органи Комисије Државне контроле „... испитујући стање у Буљкесу, утврдили многе неправилности и злоупотребе у погледу привредноматеријалног и финансијског пословања одбора, чиме се систематски наносила штета привреди Југославије. Ове чињенице потврђене су и претходном изјавом представника Буљкеса у Новом Саду Фило-а као и каснијим изјавама већег броја становника Буљкеса”. Како је за овакво стање било нужно „хитно решење”, тражено је да ЦК КПГ пошаље свог представника с којим би се ствари рашчистиле.⁷⁸ По одлуци „Привремене владе” одлучено је да у Југославију дође њен министар здравља др Петрос Кокалис (P. Kokalis) и разговара о проблемима Буљкеса, болнице за рањенике и грчкој деци.⁷⁹ У депеши ЦК КПГ од 8. јула упозорено је, да „... што се тиче најављеног доласка Кокалиса по питању Буљкеса скрећемо вам пажњу да смо до сада ова и сва слична питања решавали искључиво по партијској линији, па на том становишту стојимо и данас”.⁸⁰

Извештај о Буљкесу, са детаљним финансијским и новчано-благајничким стањем достављен је у јулу 1948. Јосипу Брозу.⁸¹ Посебно је указано на насилничко понашање руководства у Буљкесу које никоме није дозвољавало иселење, што је документовано са 85 изјава датих југословенској комисији која је истраживала у селу. Руководство у селу је „створило око себе привилегисани круг коме се дају разне повластице (милиција и други људи преко којих се они

76 АЈ, А СКЈ, КМОВ, Грчка, IX-33, I-1-100, K-1, 1942–1957, Писмо Спира ЦК КПЈ са Прилогом, 1.IV 1949.

77 В. нап. 76, Исто.

78 АЈ, АЦК СКЈ, КМОВ, Грчка 1946–1947, IX, 33/I-682-711, к-6, телеграм ЦК КПЈ ЦК КПГ, бр. 191, 4.VII 1949.

79 Исто, телеграм бр. 110, ЦК КПГ ЦК КПЈ, 7.VII 1949. О проблему грчке даље в.: Milan Ristović, *Dug povratak kući. Deca izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji, 1948–1960*, UDI, Beograd 1998.

80 Исто, тел. 111 ЦК КПГ ЦК КПЈ, 8.VII 1949. Кокалис није био члан ККЕ.

81 АЈБТ, I-3-6/279, Извештај о стању у Буљкесу, без датума, јул 1948.

служе за спровођење разних мера као туче, премлаћивања и разних других провокација)... терају на рад болесника, старце и децу а за неиспуњавање овог наређења „предузимају разне мере у погледу исхране чак и батинају”, као што се десило једном дечаку од 15 година и једној девојчици које је тукао руководилац Космос. Посебно су били изложени малтретирању они који су желели да оду из села; Људи из Одбора су оптужени да присвајају „новац са поште и не уручују га адресантима тако да су код избеглица створили утисак да се новац задржава у нашој пошти”; „Прогоне родитеље који нису дозволили слање деце у земље народне демократије”. На крају је закључено да се „руководство у основи односи непријатељски према ФНРЈ. На сваком кораку и преко сваке акције клеветају наше партијско и државно руководство (што сведоче изјаве избеглица). Настоје да умање значај и помоћ коју је наша Влада указала борби грчког народа, називају нас разним погрдним именима и упоређују са фашистичким земљама”.⁸²

Одбор у Буљкесу је био оптужен да је у пословању кршен благајнички максимум од 10.000 динара. У каси је пронађено 7,173.735 југословенских динара, па је њиховим нагомилавањем учињена штета оптицају од 5.900.000.000 динара. Утврђено је да порез на доходак уопште није плаћан. Финансијским планом за 1949. годину предвиђени су приходи од 344.300, 040 динара, расходи 315.340, 334 динара и добит 28,959.750 динара.⁸³ Висина планиране добити у свим гранама производње у износу од 28,959.705 динара, оцењена је као нереална, јер је југословенска комисија утврдила да она у ствари износи 62,317.950 динара и закључила „да је целокупна привреда у Буљкесу базирана на што већој заради, и то на чисто спекулативан начин” – што су – посебно имајући у виду тадашње узусе – биле изузетно тешке оптужбе.

До велике зараде је Одбор, како је Комисија утврдила, могао да дође јер је набављао сировине по државним (везаним ценама), минималним плаћањем радне снаге. Док је месечна плата радника на југословенским пољопривредним имањима била 3.120 динара дотле су пољопривредни радници у Буљкесу добијали 1.946 динара; радници у коларској радионици су добијали само 2.418 динара док је просек њихових југословенских колега износио од 3.900 до 4.000 динара. Велике уштеде и зарада добијана је и нереалним (увешаним) приказивањем потребних сировина. Тако су изводили калкулацију да је за израду пара амова потребно 10,25 кг бланк-коже док је за исти производ у југословенској радионици трошено 9 кг. Производи од „уштеде” продавани су по већим, слободним ценама. Одбор је од југословенских власти систематски требовао 4.200 карата за снабдевање, без обзира на стварни, мањи број корисника, стварајући залихе хране и индустријске робе. У изјави главног трговачког повереника Одбора Филоклиса Козмидиса, наведено је, да су југословенским властима за 1948. годину достављени увешани подаци о броју становника и да је због тога добијано 1.000 до 1.500 карата више за снабдевање (P-1, P-2 и Д). На исти начин стваране су велике залихе текстила и хране, што се није одражавало на побољшање услова живота велике већине становника.⁸⁴

82 Исто.

83 Исто, „Шпекулантски подвизи”.

84 Исто.

Пуштање у оптицај сопственог новца, којим су исплаћивани радници, они су везивани за рад у Буљкесу. Радник је на тај начин био „... приморан да сав новац у Буљкесу и потроши и то за оне артикле који му се тамо намећу и по ценама које су високе”. Утврђено је још неколико неправилности а на рачуну у банци је Одбор имао велику суму од 12,527.757 динара.⁸⁵

На маргини овог извештаја Александар Ранковић је прибележио: „Све ове и друге неправилности утврдила је наша специјална комисија – државне контроле и већ смо предузели посебне мере да се тамо заведе ред и поштовање наших прописа и закона”. Другу белешку, која је била одлучујућа за даљу судбину Буљкеса дописао је Јосип Броз: „Буљкес распустили и створили логор за избјеглице са правом запошљавања. Непокретну имовину не могу имати”.⁸⁶

На састанку у Скопљу 9. фебруара 1949. са Милтијадисом Порфирогенисом, министром у „Привременој влади” и Илија Димовски – Гоце је оптужио представнике грчке општине у Буљкесу и представнике КПГ – ДАГ у Скопљу да су саботирали његову акцију регрутовања 300 Македонаца за њихове јединице у ДАГ.⁸⁷

У име свог ЦК Петрос Русос („Спиро”) се обратио 1. априла 1949. ЦК КПЈ са дугим списком захтева и примедби на сарадњу са Југословенима. Између осталог, оптужио је групу славо-македонских вођа (Гоце, Керамициев, Оче и др.) за „дезертерство” и „разорни рад против ДАГ”, који „пропагирају и инсистирају код Македонаца по разним логорима да не иду у Буљкес јер је то – кажу – једна клопка и да је то пут којим Грци шаљу доле (у Грчку – М. Р.)”. Југословенске власти нису давале одобрења за регрутовање избеглица у избегличким логорима у Македонији, као и врбовање дезертера из грчке краљевске армије и забраниле су онима који су хтели да буду пребачени у Буљкес одлазак тамо, па су чак притварале оне који су осумњичени за везе са Буљксом. Такође, било је забрањено растурање листа „Foni tou Bulkes” и „Непокорени”. И поред позива Министарства за социјално старање НР Македоније да представник из Буљкеса прихвати групу избеглица из Грчке и одведе их у село, дат је налог да се пребацивање откаже.

Захтев представника чехословачке и мађарске амбасаде да крајем јула 1949. посете Буљкес, с образложењем да желе да утврде „здравствено стање становништва” и договоре са члановима Одбора пресељење у Чехословачку, југословенске власти су одбиле. У протестном телеграму који је у име Одбора упутио његов председник Николаос Сустес председнику владе ФНРЈ Јосипу Брозу 29. јула 1949, оптужио је представника југословенских власти, потпуковника (УДБ-е) Угљешу Крстића, да је „(о)карактерисао Одбор Буљкес(а) (као) концентрациони логор”, иако је познато да је Одбор створен 1946. и био званично признат од југословенских власти. Протестовано је због гажења писменог обећања и одуговлачења решавања спорних питања и ограничење средстава. Такође, да је југословенска влада „дозволила пресељење само 2.400 становника” док је Одбор тражио за преко 3.500 лица.⁸⁸

85 Исто.

86 Исто.

87 Р. Кирјазовски, и.д. 120.

88 АЈБТ, I-3-6/279, Телеграм Грчког одбора из Буљкеса маршалу Титу председнику владе ФНРЈ, 29.VII 1949.

Потврда да је Одбор у Буљкесу строго контролисао везе својих сународника са спољним светом, посебно њихову преписку, стигла је чак из Буенос Ајреса крајем 1948. године. Југословенски посланик у Аргентини Франце Пирц писао је да су се Посланству обраћале супруге грчких морнара, протераних из Аргентине којима је Југославија дала азил и сместила их у Буљкес.⁸⁹ Показале су у Посланству неуручена писма, која су више од месец дана била у Буљкесу, пре него што су послата назад. Посланство је замољено да затражи од југословенских власти да обезбеди брзо и уредно дописивање; да се допусти њиховим мужевима да могу да долазе у Београд да би у аргентинском конзулату обавили послове везане за њихове економске интересе у Аргентини; да их обавесте да ли би могле да добију улазну визу за Југославију и дођу у посету мужевима у Буљкес или да добију дозволу за привремени боравак у Југославији „али не у Буљкесу, него у неком другом месту Југославије”.⁹⁰

Ово питање остало је нерешено до септембра 1949. и распуштања Буљкеског логора. Посланик Пирц је 9. септембра јавио из Буенос Ајреса да је „група грчких жена показала... неколико писама писаних из Буљкеса. У тим писмима говори се о несносном стању које влада у грчкој колонији у Буљкесу и о терору који спроводе информбировци над осталим Грцима”.⁹¹ Писма су доносила вести да радио станица „Слободна Грчка врши јак негативан утицај на тамошње информбировце... који сваког оног који им се безусловно не покори оптужују за дезертера и издајника”, да „информбировци провоцирају поједине фанатике против Тита”. Њихове супруге су обавестиле посланика Пирца да су морнари упутили телеграме Ранковићу и Јосипу Брозу, а да оне од југословенских власти траже и даље заштиту за своје мужеве. Молиле су да они не буду пребачени у Чехословачку јер желе да остану у Југославији.⁹²

Председнику југословенске владе Јосипу Брозу и министру иностраних послова Едварду Кардељу још један меморандум у име „становника Буљкеса” упутио је председник Одбора Михаилос Сустас 8. августа 1949. године. Пошто је југословенска влада затворила границу према Грчкој и дошла у сукоб са „Привременом владом” избегличкој заједници у Буљкесу „... није (нам) више дата могућност да помаже(мо) борбу нашег народа. Истовремено у последње време од стране Ваших власти у нашем селу је створена једна ситуација која се може сматрати све друго него пријатељска”.⁹³ Такво стање је довело до доношења „... неопозиве одлуке да од Вас тражимо да нам дозволите, да се преселимо у Чехословачку, која је спремна да нас прими”, а да је мађарска влада преузела на себе пребацивање преко њене територије. Затражена је помоћ за превоз до мађарске границе као и да се поведе рачуна о „великом броју стоке, пољопривредних машина и алата као и индустријске радионице које

89 СМПП, ПА, Грчка, 1949, ф-40, д-11, 413914, пов. бр. 814/48, Предмет: Грчке избеглице у Буљкесу, Ф. Пирц, Буенос Ајрес – МИП, 19.XII 1948. Ради са морнарима: Вас. Граванису, Петру Дандолу, Констан.

90 Исто.

91 СМПП, ПА, Грчка, 1949, ф-40, д-11, 416797, пов. бр. 529, Ф. Пирц МИП-у, 9.IX 1949.

92 Исто.

93 АЈБТ, I-3-6/279, бр. 4477, Меморандум становника Буљкеса, 8.VIII 1949.

не смеју остати без управљања". Иза ове одлуке стајала је Захаријадисова директива руководству Буљкеса о пребацивању из Југославије.⁹⁴

На документу је Ранковићевом руком прибележено: „Уредићемо све око њиховог одласка из Југ.(ославије)“.⁹⁵ На испуњење захтева се није дуго чекало: 30 августа прва група становника Буљкеса пребачена је до мађарске границе. Током прве половине септембра у следећа три транспорта пребачени су преостали чланови бивше грчке „првене комуне“ преко Мађарске у Чехословачку.⁹⁶

Званично објашњење гашења избегличке „комуне“ у Буљкесу дато је југословенској јавности у опширном редакцијском чланку, објављеном у београдској „Борби“ 5. септембра 1949. године.⁹⁷ У њему је изнесена „историја“ настанка ове особене заједнице, са неугодним детаљима о злоупотребама њеног руководства, откривеним после инспекције државне Контролне комисије, сведочењима оних њених незадовољних и малтретираних становника који се нису слагали са „линијом“ Захаријадиса и његових тамошњих присталица. На тај начин је стављена тачка на „експеримент Буљкес“.

Summary

Milan Ristović

*The Buljkes Experiment.
„Greek Republic” in Yugoslavia 1945–1949.*

Conflict between the Greek leftists and anti-royalists against Greek army, police and British expedition corps ended in Varkiza agreement in February 1945. For the most radical part of ELAS and Greek Communist Party members the conditions of the agreement were unacceptable, and they decided to emigrate to neighbouring communist countries, mostly to Yugoslavia. In 1945 one group of these emigrants organized, in the village of Buljkes, in Vojvodina, a specific, "autonomous Greek commune" with some 3,000–4,000 inhabitants. "Government" (Board) of this (exterritorial) "commune", formed by GCP members, controlled all activities through a repressive "security organization". They organized schools, analphabetic courses, different cultural activities (cinema, theater), a hospital, but also a "military academy" for Democratic Army's officers.

Various magazines, school books, propaganda material and newspaper "Foni tou Bulkes" in Greek were also published and printed in Buljkes.

"Buljkes dinar" was introduced as main currency for all internal payments in the village. All social and economic activities were based on the collectivistic, communist con-

94 Dragan Kćakić, *Iz gubena pobeda generala Markosa*, 188–200; D. Eudes, *The Kapetanis. Partisans and Civil War in Greece 1943–1949*, London 1972, 288–290.

95 Меморандум становника Буљкеса, Исто.

96 Д. Кљажкић, н.д., 190.

97 „Шпекулантски подвизи”...

cepts, making Buljkes, between 1945 and 1949, a unique ideological "Greek communist experiment".

The clash between Yugoslav and other communist parties in 1948, caused the end of Buljkes "commune" in the summer of 1949. New political situation initiated conflicts between a small group of "Titoists" and the "Stalinists" that outnumbered them by large. Because the majority of GCP members and other inhabitants of the village were openly pro-Stalinist and anti-Yugoslav, Yugoslav leadership decided to disband the „Greek commune" (in September 1949) by sending entire population to Czechoslovakia via Hungary.